

Jean Améry

A kínzás

Részlet a *Túl bűnön és bűnhődésen* című esszékötetből

Ha valaki turistaként Belgiumba látogat, meglehet, hogy véletlenül, a Brüsszel és Antwerpen közt félúton fekvő Fort Breendonkba téved. Az építmény egy, az első világháborúból itt maradt erődítmény, s hogy miféle rendeltetése volt akkoriban, nem tudom. A második világháborúban a belga hadsereg 18 napos ellenállásának idején, 1940 májusában Breendonk volt Leopold király utolsó főhadiszállása. Utána a német megszállás alatt bizonyosfajta kis koncentrációs tábor, „gyűjtőtábor” volt, ahogy tolvajnyelven a Harmadik Birodalomban nevezték. Ma ez a belga nemzeti múzeum.

A Breendonk-erődítmény első pillantásra régi, majdhogynem történelmi levegőt árasztó építménynek tűnik. Ahogy feketésszürke falaival, az örökké esőfelhőktől szürke flamand ég alatt, egy fű borította domborulaton elterül, egy, az 1870/71-es francia–porosz háború idejéből származó metszet melankolikus hangulatát idézi. Az ember Gravelottera és Sedanra gondol, és az a képzele támad, hogy az egyik hatalmas, félig leeresztett kapun mindjárt maga a levert III. Napóleon jelenik meg sapkáját a kezében tartva. De csak közelebb kell lépni, s az elmúlt idők illékony képe mögül kibontakozik egy másik, számunkra ismerősebb kép: a várárok mentén őrtornyok sorakoznak, s az egészet szögessdrót veszi körül. A múlt századi rézmetszet hirtelen átváltozik az iszonyatról tudósító rémfotóvá, ama világról, melyet David Rousseau a l’Univers Concentrationnaire-nek nevezett. A nemzeti múzeum kurátorai mindent úgy hagytak, ahogy az 1940 és 1944 között volt. Megsárgult falragasz: „Aki tovább lép, lelövik!” A látogatónak nem is igen van szüksége arra a patetikus ellenállási emlékműre, melyet az erődítmény előtt emeltek – egy térdre kényszerített, de figyelemre méltóan szlávos metszésű fejét makacsul felemelő férfit ábrázol –, ahhoz hogy azonnal világossá váljon, *hol* is van, és a hely *miféle* emlékeket idéz.

Az ember belép a főkapun, s hamarosan egy

helyiségben találja magát, melyet annak idején misztikus módon „irodának” neveztek. Himmler-kép a falon, horogkeresztes zászló terítőként egy hosszú asztalon, pár csupasz szék. Iroda. Itt mindenki tette a dolgát, s dolguk a gyilkolás volt. Aztán a nyirkos, gyengén megvilágított, pincszerű folyosó ugyanolyan a vöröses fénnel derengő villanykörteekkel, mint annak idején. A foglyok cellái vastag faajtóval zárva. Súlyos vasrácskapukon kell át- meg áthaladni, míg az ember végül egy ablaktalan, boltíves teremben találja magát, melyben valamiféle különös vasszerkezet hever. Onnan nem hatolt ki semmiféle üvöltés. Ott történet meg velem: a kínzás.

Ha az ember a kínzásról beszél, vigyáznia kell, nehogy kérkedőnek tűnjék. Az, ami velem abban az elátkozott kupolateremben történt, távolról sem volt a kínzás legrosszabb formája. Nekem nem szúrtak felizzított tűket a körmöm alá, s égő cigarettát sem nyomtak el meztelen mellkasomra. Csak az történt meg velem, amit később elbeszélni kénytelen leszek: ez a másokkal történetekhez képest szelíd dolog volt, s testemen nem is hagyott maradandó nyomot. És mégis, huszonegy évvel az események után ki merem jelenteni, olyan tapasztalat alapján, mely a lehetőségek egész tárházát semmi esetre sem merítette ki, kínzás a legrettenetesebb élmény, amit ember csak átélhet.

De efféle gondolatok nagyon sokakban megfogalmazódtak, s az iszonyat nem tart igényt a kivételességre. A kínzást mint intézményt és módszert a legtöbb nyugati államban már a XVII. század végén betiltották. S mégis, ma, két évszázaddal később is, elszenvedett kínzásokról számolnak be emberek – hogy mennyien is, senki nem tudja. Épp a napokban, míg ezen a tanulmányon dolgoztam, került kezembe egy lap, melynek fotóin a dél-vietnami hadsereg katonái kínoznak egy elfogott észak-vietnamit. Graham Greene angol regényíró ezzel kapcsolatban levelet írt a *Daily Telegraph*nak, mely-

ben a következő áll: „Az angol és amerikai sajtóban nyilvánosságra hozott fényképekben az újszerű az, hogy a felvétel nyilvánvalóan a pribékek egyetértésével készült, s minden kommentár nélkül közlik le őket. Hiszen ez úgy hat, mintha egy állattani szakkönyvnek a rovarok életével foglalkozó ábrájáról lenne szó! Vajon ez azt jelenti, hogy az amerikai hatóságok a kínzást úgy tekintik, mint a hadifoglyok kihallgatásának törvényes formáját? Ez a fotó, ha úgy tetszik, az őszinteség jele, azt mutatja, hogy a hatóságok nem csukják be a szemüket. Csak azt kérdelem magamban, hogy az árulkodó őszinteségnek ez a fajtája vajon nem a múlt képmutatásának végéig vetíti-e előre...”

Graham Greene kérdését bármelyikünk felteheti magának. A kíznás beismerése, a merészség – amennyiben ez annak nevezhető –, hogy az ilyen fotókkal kiállnak a nyilvánosság elé, csak azzal magyarázható, hogy nem tartanak többé a társadalom tiltakozásától. Az ember kénytelen azt gondolni, hogy a külvilág lelkiismeretének esetleges tiltakozását csak a kíznás megszokott kísérőjelenységének tekintik. A kínzást ezekben az évtizedekben korántsem csak Vietnamban alkalmazták, s alkalmazták még ma is. Nem szeretném tudni, mi folyik a dél-afrikai, angolai és kongói börtönökben. Ellenben tudom, s valószínűleg az olvasó is hallott róla, mi zajlott 1956 és 1963 között Franciaország algériai területeinek börtöneiben. Erről egy ijesztően pontos és józan könyv tudósít, Henri Alleg *La question* című műve, melynek terjesztését betiltották; egy szemtanú és szenvedő alany beszámolója, mely szigorúan a tények leírására szorítkozva, saját személyének előtérbe tolása nélkül tudósít a horrorról. 1960 körül számos más, a témával foglalkozó könyv és pamflet jelent meg: Alec Mellor, a híres ügyvéd tudományos igényű kriminológiai értekezése, Pierre-Henri Simon publicista tiltakozó írása, egy Vialatoux nevű teológus morálfilozófiai vizsgálódása. A francia nemzet fele felkelt az algériai kíznások ellen; ez ennek a népnek olyan tiszteletre méltó teljesítménye, amit nem lehet elég gyakran s hangsúlyozottan említeni. Baloldali értelmiségiek tiltakoztak. Katolikus szakszervezeti vezetők és más, világi keresztények saját biztonságukat és életüket veszélyeztetve léptek fel a kíznások ellen. Egyházi vezetők emelték fel szavukat, jóllehet érzésünk szerint túl óvatosan.

De ez akkor is a nagy, szabadságszerető s ezekben a sötét napokban is magát a szabadságától

megfosztani nem hagyó Franciaország. Valahol másutt a kiáltások éppoly kevésbé hatoltak volna el a világba, mint egykor az én saját, a magam számára is idegen és félelmetes üvöltésem a Breendonk boltíves terméből. Magyarország jelenlegi miniszterelnökéről úgy hírlík, hogy elődjének rezsimje idején a pribékek letépték a körmeit. Kádár Jánosról van szó. – A szerk. És hol vannak még a többiek, akikről az ember nem is tud, s valószínűleg soha nem is fog tudni. Népek, kormányok, rendőri hivatalok, amelyeknek tudjuk a nevét, de senki nem nevezi meg őket. Emberek kíznókamrákban üvöltenek, talán épp ebben az órában, ebben a pillanatban.

Hogy jövök én tulajdonképpen ahhoz, hogy a kíznásról éppen a Harmadik Birodalommal összefüggésben beszéljek? Mert én magam épp annak voltam szenvedő alanya, de *nemcsak* ezért, hanem mert túl minden személyes élményen, meg vagyok győződve róla, hogy a kíznás a Harmadik Birodalomnak nemcsak mellékterméke volt, hanem a lényege. Hallom a heves tiltakozást, s tudom, hogy állításommal veszélyes talajra lépek. A későbbiekben megkísérlem igazolni állításomat. De előbb jobb, ha beszámolok róla, mi volt az, amit én tapasztaltam, és mit tett hozzá ehhez a Breendonk erődítmény nyirkos, pinceszagú levegője.

A Gestapo tartóztatott le 1943-ban, röpcédula-ügyben. A csoport, amelyhez tartoztam, német ajkúakból álló kis szervezet volt a belga ellenállási mozgalmon belül, s azon fáradozott, hogy náciellenes propagandát fejtsen ki a megszálló német csapatok katonái közt. Meglehetősen primitív agitációs anyagokat állítottunk elő, s azt képzeltük, alkalmasak arra, hogy a német katonákat meggyőzzék Hitler és háborúja iszonyatos eszelősségéről. Ma már majdnem biztosra vehető, hogy a mi nyomorúságos kis irományaink süket fülekre találtak. Jó okom van feltételezni, hogy a közlegények a kaszárnyájuk előtt talált sokszorosított papírjainkat, magukat feszes vigyázzba vágva, továbbadták előljáróiknak, akik aztán hasonló szolgálati pontossággal értesítették a biztonsági hivatalt. Így jutott aztán a biztonsági hivatal meglehetősen hamar a nyomunkra, s fogott el bennünket. Az egyik röplapon, amely letartóztatásom pillanatában épp nálam volt, a következő velős és propagandaszempontból igen ügyetlen mondat állt. „Halál az SS-banditákra és Gestapo-hóhérokra!”

Annak, akit ilyen röpcédulával a zsebében börtön-

kabátos, pisztolyos férfiak letartóztatnak, nemigen lehetnek illúziói. Nekem sem voltak, egy pillanatra sem, mivel magamat – milyen jogtalanul, ma már tudom! – tudj isten, minék, a rendszer, emberei s módszerei öreg, tapasztalt ismerőjének tartottam. A *Neuen Weltbühne* és *Neuen Tagebuchs* olvasójaként, mint az 1933-as német emigráció KZ-irodalmának régi ismerője, látni véltem, ami előttem állt. Már a Harmadik Birodalom első napjaiban hallottam a berlini General-Pape strassei SA-kaszárnya pincéjéről. Röviddel azután olvastam a tudtommal első KZ-dokumentumot, Gerhart Segers *Oranienburg* című könyvecskéjét. Azóta olyan rengeteg beszámoló került kezembe volt Gestapo-foglyok tollából, hogy azt hittem, ezen a téren nekem már nem lehet újat mutatni. Ha velem is megtörténne, az mintegy beleilleszkedne a vonatkozó irodalomba. Börtön, kihallgatás, verés, kíznás – a vége minden valószínűség szerint halál: így van ez leírva, és ez volna a dolgok lefolyása az én esetemben is. Amikor letartóztatásom után közvetlenül a gestapós rám parancsolt, hogy lépjek el az ablaktól, mivel ismerték a trükköt: az ember megbilincselte kézzel kiveti magát az ablakon, s egy közeli párkányra ugorva megszökik, majdnem elmosolyodtam, hogy ennyi elszántságot és bátorságot feltételez rólam, de inkább udvariasan intettem, és a felszólításnak engedelmességgel odábléptem. Sem a fizikai adottságaim nem voltak meg, sem szándékomban nem állt, hogy ily kalandos módon próbáljak kitérni a sorsom elől. Tudom – mondtam –, hogy mi következik, s nyugodtan számíthatnak beleegyezésemre.

Hát valóban tudja az ember? Csak félig-meddig, „Rien n'arrive ni comme on l'espère, ni comme on le craint”, áll Proustnál egy helyütt. Semmi nem úgy történik meg valójában, ahogy reméljük, s úgy sem, ahogy rettegve várjuk. De ez nem azért van így, mintha a történések, ahogy közkeletűen mondják, „meghaladnák a képzeletünket” (ez nem mennyiségi kérdés), hanem mert ez valóság, nem pedig imagináció. Az ember egy életet szentelhet rá, hogy a képzetet és a valóságot szétválassza, mégsem fog soha a végére jutni. Sok minden persze körülbelül úgy történik meg a valóságban is, ahogy az ember képzeletében előre vetítette: bőrkabátos gestapósok csőre töltött pisztolyukat áldozatukra szegezik, idáig ez így igaz. De aztán szinte megdöbbenő a felismerés, hogy ezeknek a fickóknak nemcsak bőrkabátjuk és pisztolyuk, hanem arcuk is van: nem ferde orrú, hipertrópiásan erős állú, himlőhelyes,

forradásos „gestapósarc”, ahogy a könyvekben áll. Mindössze: egy arc, mint bárki másé. Tucatarc. És ez az iszonyatos, minden korábbi absztrakt elképzelést szétromboló felismerés egy későbbi stádiumban megértette velünk, hogyan válik a tucatarc végül mégis gestapósarccá, és a gonosz hogyan fedi el, emelkedik a banalitás fölé. A „gonosz banalitása” ugyanis nem létezik: Hannah Arendt, aki *Eichmann*-könyvében erről ír, az emberi nem eme ellenségét csak hallomásból ismerte, s csak az üvegkalitkában látta.

Ott, ahol egy történés az embert a végső kihívás elé állítja, nem kellene banalitásról beszélni, mivel e ponton nincs többé absztrakció, és nincs a valóságot megközelíteni képes fantázia. Az, hogy valakit egy autóban megbilincselve elvisznek, csak akkor „magától értetődő”, amikor az ember az újságban olvassa; amikor aztán maga is éppen röpcédulát pakolgat, ésszerűen így gondolkodik: Na és akkor mi van? Így történhet, s így történik majd egy napon velem is. Amikor azonban bekövetkezik, az autó másmilyen, a bilincs szorítását nem érezted előre, az utcák idegenek, s a Gestapo-főhadiszállás kapujának – noha korábban már számtalanszor elsétáltál előtte – egészen más a perspektívája, más-hogy festenek az ornamentumok, a szögletek, amikor mint fogoly léped át a küszöbét. Minden magától értetődik, és semmi sem értetődik magától, mihelyt betaszítanak egy olyan valóság világába, amelynek fénye elvakít, s amely velőnkig hatol. Az, amit úgy nevezünk: „normális élet”, alkalmasint összefolyik egy semmitmondó előképpel, s tartalmatlan fogalommá válik. Ha veszek egy újságot, én „egy ember vagyok, aki újságot vesz”: a cselekvés nem különbözik attól a képtől, amit magamban előre vetítettem, és én magamat sem érzem különbözőnek azoktól a millióktól, akik előttem ugyanezt tették. Vajon azért nem, mert képzelőerőm nem elegendő, hogy egy ilyen esemény valóságtartalmát teljes egészében átfogja? Nem, hanem mert az úgynevezett hétköznapi valóságban nem az eseményt magát éljük meg, hanem azonosítjuk a róla őrzött, sémává kódolt absztrakcióval. A mindennapi életben csak nagyon ritka pillanatokban állunk szemtől szembe magával a pusztá eseménnyel s ezáltal a valósággal.

Ennek azonban nem kell feltétlenül a kíznásnak lennie. Elég egy letartóztatás, de az első elszenvetett ütés mindenképpen. „Ha beszélsz – mondja a tucatarcú –, csak a rendőrségi fogdába mész, ha

nem vallasz, mész a Breendonkba, s tudod, az mit jelent.” Tudtam, és nem tudtam. Mindenesre körülbelül úgy viselkedtem, mint az újságot vásárló ember, és úgy beszéltem, ahogy elterveztem: készséggel állok elébe az általam éppenséggel ismert breendonki kihallgatásnak, és elmondom, amit tőlem hallani akarnak. Csak sajnos semmit vagy jóformán semmit nem tudok. Bűntársak? Csak a fedőnevüket ismerem. Illegális találkahely? Igen ám, csakhogy oda az embert éjszaka vezették el, s a pontos címet soha nem árulták el nekünk. Embe-reim azonban az efféle fecsegést túl jól ismerték, amibe belemenniük sem volt érdemes. Megvetően nevettek. S akkor hirtelen éreztem – *az első ütést.*

A kihallgatás során alkalmazott verésnek kriminológiai szempontból csekély jelentősége van. Ez hallgatólagosan elfogadott és gyakorolt módja a normális represszióknak a konok, vallani nem akaró rendőrségi fogollyal szemben. Ha hihetünk a már említett Alec Mellor ügyvédnek s *La Torture* című könyvének, a verést kisebb-nagyobb mértékben majdnem minden rendőrségen – beleértve a nyugati demokráciákat is, Anglia és Belgium kivételével – alkalmazzák. Amerikában, úgy mondják, létezik a „third degree”, vagyis a rendőri kihallgatás harmadik fokozata, ahol állítólag gyakran sokkal keményebb dolgokra is sor kerül, mint egy ökölcsapás. Franciaországban kedves és jámbor szakszorgont találtak a rendőri verés megnevezésére: a fogoly „passage a tabac”-jának nevezik. Egy magas rangú bűnügyi hivatalnok az alárendeltjei számára írott könyvében még a második világháború után is a kellesténél sokkal alaposabban részletezi, mi a módja annak, hogy a fizikai kényszerről a „legalitás keretei közt maradván” se kelljen lemondani. A társadalom többnyire nem mutatkozik finnyásnak, ha a sajtó olykor-olykor leleplezi a rendőri szervek efféle ügyleteit. Szélsőséges esetben előfordul, hogy valamilyen baloldali képviselő meg-ereszt egy-egy interpellációt a parlamentben. Aztán az ügy szépen elalszik. Még soha nem hallottam, hogy egy rendőrt, aki összevert valakit, előjárói ne fedeztek volna teljes mellszélességgel. A szimpla ütlegelés – ami ugyan nem mérhető össze a tulajdonképpeni kínnal, mely a nagyközönség körében jóformán soha nem kelt komoly visszhangot – abban, aki elszenvedi, olyan mély nyomot hagy, hogy az – visszafogottan, de azért világosan fogalmazva – szörnyűség. Az első ütés ébreszti a letartóztatottat annak tudatára, hogy *kiszolgáltatott*

– s ez az első ütés már minden továbbinak tartalmazza a csíráját. A kínnal és a halállal a cellában – amiről az embernek bizonyára tudomása, persze egy minden életszerűséget nélkülöző tudomása van – az első ütés után válik reális lehetőséggé, sőt a bizonyosság előérzetévé. Ha ököllel az arcába csaphatnak, az áldozat döbbséget érez, melyhez az éppoly döbbséget bizonyosság társul: itt azt lehetnek velem, amit akarnak. Odakint senki nem tud róla, senki nem lép közbe az érdekemben. Az, aki segítségemre siethetne – feleség, anya, testvér vagy barát –, ide nem juthat be.

Igencsak semmitmondó, amikor valaki, aki soha nem szenvedett el verést, azt a patetikus, moralizáló kijelentést teszi, hogy a letartóztatott az első ütésnél elveszti emberi méltóságát. Be kell vallanom, nem tudom pontosan, mit jelent az emberi méltóság. Van, aki azt hiszi, elveszti emberi méltóságát, ha olyan körülmények közé kerül, ahol nem fürödhet naponta. Másvalaki úgy véli, megfosztják emberi méltóságától, ha egy hivatalban nem beszélhet az anyanyelvén. Emitt az emberi méltóság egy meghatározott fizikai komforthoz kötődik, amott a szabad véleménynyilvánításhoz, egy további esetben talán az azonos nemű szexuális partner választásának jogához. Nem tudom tehát, hogy elveszti-e az emberi méltóságát az, akit a rendőrök megvernek. Ellenben biztos vagyok benne, hogy már az első ütésnél károsodik valami, amit egyelőre talán a *világba vetett bizalomnak* neveznék. Világba vetett bizalom. Ehhez többféle dolog tartozik: az irracionális és logikailag nem igazolható hit a kauzalitás mintegy megingathatatlan voltában, vagy egy hasonlóképp vak meggyőződés az induktív következtetethez való érvényességében. Fontosabb eleme azonban a világba vetett bizalomnak – s ebben az összefüggésben egyedül ez releváns – a bizonyosság, hogy a másik ember egy írott vagy íratlan társadalmi szerződés alapján megkíméli éneket, pontosabban szólva, tiszteletben tartja fizikai és egyúttal metafizikai léteket. A testem határa az énem határa is. A bőrfelületem az, ami az idegen világtól elválaszt: ha bizalmamat a külvilággal szemben meg akarom őrizni, bőromön csak azt szabad éreznem, amit érezni *akarok*.

Az első ütéssel azonban összeomlik a világba vetett bizalom. A másik, akinek *ellenében* én fizikailag a világon vagyok, s *akivel* csak addig tudok együtt lenni, amíg bőrfelületemmel mint határral nem érintkezik, ütésével saját testiségét kényszeríti rám.

Behatol az énembe, s ezáltal megsemmisít. Olyan ez, mint egy erőszaktevélet, mint egy szexuális aktus az egyik partner hozzájárulása nélkül. Persze ha csak minimális esély van az eredményes ellentámadásra, beindul egy védekező mechanizmus, s az énhatár sérülésének mértéke csökken. A jogos önvédelem címén kiterjesztem önmagam, érvényesítem testiségetem, s helyreállítom a világ iránti bizalomnak a továbblétezéshez szükséges alapját. Ekkor a társadalmi szerződésnek egy másik klauzúla lép életbe: szemet szemért, fogat fogért. Ezután már ezen az alapon is berendezkedhetem a világban. De ezt *nem* tehetem meg ott, ahol kiverik a fogamat, a szemem eltűnik egy kék-zöld duzzanatban, és ellenségem – akivé embertársam vált – agresszióját énemem fejevételénél vagyok kénytelen elszenvadni. Végül pedig testi legyűrettetésünk teljes egzisztenciális megsemmisítéssé válik, ha az ember tudja, hogy sehonnan sem várhat segítséget.

A segítségre várás, a bizonyosság a segítség érkezésében valójában az ember alaptapasztalataihoz tartozik, s meglehet: az állatokéhoz is. *Kölcshönös segítség* című művében erről már a jó öreg Kropotkin herceg is írt, s meggyőzően megerősíti őt a modern kor etológusa, Conrad Lorenz is. A segítségre várás olyan pszichés alapbeállítódás, mint a létért való küzdelem. Egy pillanat – mondja az anya fájdalomtól nyöszörgő gyermekének, s már hozza is a meleg cumisüveget a teával –, nem hagylak szenvedni! – Felírok egy gyógyszert – biztosít az orvos –, ez segíteni fog. A vöröskeresztes mentőalakulatok még a csatamezőn is megtalálják a sebesülteket. A testi sérülés érzése majd' minden élethelyzetben összekapcsolódik a segítségvárással: együtt tapasztaljuk meg őket. A rendőr öklének első ütésével azonban, amivel szemben nincs módunk védekezésre, s amihez nem társul segítő kéz, személyiségünk egy része meghal, és soha újra fel nem támasztható.

A rendőri verés realitása egyébként eleinte elfogadható, mert az első ütés egzisztenciális rémülete hamar elszáll, s pszichikailag teret enged számos praktikus megfontolásnak. Szinte örömteli meglepetésként éri az embert, hogy a testi fájdalom végül is nem elviselhetetlen. A ránk záporozó ütéseknek van egy szubjektív, mindenekelőtt térbeli és akusztikai minőségük; térbeli annyiban, hogy az arcán és fején ütlegelt fogolynak az a benyomása támad, mintha a szoba a berendezési tárgyakkal együtt lökésszerűen eltolódna; akusztikai, mivel mennydörgést vél hallani, ami végül általános

morajlásba megy át. Az ütés úgy hat, mintha ön-maga érzéstelenítése lenne. (Az ütlegek okozta kábulat egyúttal narkotizál.) Olyanfajta fájdalomérzet, ami egy heves fogfájással vagy egy gennyes seb égő lüktetésével volna összehasonlítható, nem lép fel. Tehát akit vernek, valami ilyesmit gondol: Hát ezt éppen ki lehet bírni, verjétek csak nyugodtan, úgysem mentek vele semmire.

Nem is mentek vele semmire, s beleuntak a verésbe. Egyre csak azt ismétetem, nem tudok semmit, s ezért hamarosan bekövetkezett, amivel fenyegettek: nem a Wehrmacht által irányított brüsszeli börtönbe, hanem az SS fennhatósága alá tartozó breendonki gyűjtőtáborba vittek. Csábító lenne most egy nagy lélegzetet venni, és a Brüsszelt Breendonkkal összekötő 25 kilométeres autópályáról, a flamand táj szépségéről, a szélben hajladozó nyárfákról mesélni, amit az ember még akkor is örömmel néz, ha csuklója sajog a bilincstől. Ez azonban elterelne minket tárgyunktól, aminek lényegére sürgősen rá kell térnünk. Pusztán a csapóhídra vezető első kapun való behajtás ceremóniáját említem meg: ott még a gestapósoknak is igazolniuk kellett magukat az őrt álló SS-ek előtt, és a letartóztatottaknak, aki egyelőre mindennek ellenére kételkedett a helyzet komolyságában, itt, az őrtornyok alatt, a géppisztolyokkal szemben, a belépési rituálét figyelve – ami nem nélkülözött bizonyos sötét ünneplésszerűséget – fel kellett ismernie, hogy a világ végére érkezett.

Igen hamar az „irodába” vittek. Az irodai tevékenység, amit itt folytattak, szemmel láthatóan virágzott. Himmler hideg tekintetű, cvikkeres képmása alatt ajtót csapkodva, dübörgő csizmával emberek jártak ki-be, egyenruhájuk fekete hajtokáján hímzett SD betű. Az új jövevényeket, a gestapósokat s a foglyokat szóra sem méltatva azzal foglalkoztak, hogy nagy precizitással kiírják adataimat hamis igazolványomból, és gyorsan megszabadítsanak a továbbiakban szükségtelen tulajdonomtól. Egy levéltárcát, mandzsettagombokat és a nyakkendőmet kobozták el. Egy vékony arany karkötő gúnyos figyelmet keltett, s egy flamand SS, aki fontossá akarta tenni magát, elmagyarázta német kollégáinak, hogy ez a partizánok ismertetőjele. Mindez olyan pontossággal került írásbeli rögzítésre, ami egy irodában folyó munkához hozzátartozik. Vater Himmler elégedetten pillantott le a gyalultatlan asztalt beborító zászlóra és embereire. Lehetett rájuk számítani.

Eljött a pillanat, amikor ígéretemet be kell váltanom: meg kell indokolnom, miért szilárd meggyőződése, hogy a kínzás a nemzetiszocializmus esszenciája volt, pontosabban: miért éppen a kínzásban kristályosodott ki a Harmadik Birodalom lényege. Arról hogy máshol is kínoztak és kínoznak volt már szó. Ez egészen bizonyos. Vietnámban 1964 óta. Algériában 1957-ben. Oroszországban valószínűleg 1919 és 1953 között. Kínzásokat folytattak a fehérek és a kommunisták 1919-ben Magyarországon. A spanyol börtönökben egyaránt kínoztak a francóisták és a köztársaságiak. A két világháború között pribékek dolgoztak a félfasiszta kelet-európai országokban, Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában. A kínzás nem a nemzetiszocializmus találmánya. De az volt az apoteózis. Egy Hitler-hívő identitástudata nem volt teljes azáltal, hogy, fürge, mint a menyét, szívós, mint a bőr, kemény, mint a kő. Semmiféle arany pártjelvény, semmilyen érdemrend vagy lovagkereszt nem tette őt vezére ideológiájának teljes értékű reprezentánsává. *Kínoznia* kellett, megsemmisítenie a célból, hogy „nagygyá váljon mások szenvedésének elviselése által”. Kínzóeszközökkel kellett tudni bánnia ahhoz, hogy Himmler kiállítsa számára a történelmi érettségi bizonyítványt, s a későbbi generációk csodálják, mert képes volt kiirtani magából a könyörületességet.

Hallom megint, amint felzúg a tiltakozás felháborodott moraja, hallom, amint azt mondják: nem Hitler volt, aki kínozott, hanem valami homályos dolog: a „totalitarizmus”. Hallom, amint a kommunizmust emlegetik példaként. Nem mondtam éppen én magam, hogy a Szovjetunió 34 éve alatt kínzások folytak? Nem mondta volna el már Arthur Köstler is? Ó igen, tudom, tudom. Lehetetlen most belemennem a háború utáni időszak vezér- és államtisztifikációjába, amely a kommunizmust és a nemzetiszocializmust egyazon dolog különböző megjelenési formájának definiálta. A csömörig emlegették együtt Hitlert és Sztálint, Auschwitzot és Szibériát, a varsói gettó falát és a berlini Ulbricht-falat, minként Schillert és Goethét, Klopstockot és Wielandot. Csak utalásszerűen idézem – akár a denúciálását is kockáztatva –, amit Thomas Mann egy sok ellenséges indulatot kiváltó interjújában mondott, nevezetesen, hogy akármilyen szörnyűnek mutatkozott is a kommunizmus az idők során, *egy eszmét* jelképezett az emberről, míg a hitleri fasiszmus nem eszme volt, csupán gonoszság. Az is ta-

gadhatatlan, hogy a szocializmus végül is meg tudott szabadulni a sztálinizmustól, s hogy a szovjet befolyási övezetben, amennyiben az egybehangzó jelentéseknek hinni lehet, ma már nem folynak kínzások. Ma Magyarországon egy olyan ember ülhet a miniszterelnöki székhelyben, aki a sztálini rendszerben maga is kínzás áldozata volt. De ki tudna egy Hitlertől mentes nemzetiszocializmust elképzelni, s egy megtisztult nemzetiszocialista ideológia alapján újrarendeződött Európa mértékadó politikusaül egy annak idején kínzásokon edződött lelkű Röhm-követőt elfogadni? Ez nem elképzelhető. Mivel a nemzetiszocializmus – mely semmiféle ideológiával nem rendelkezett ugyan, de zűrzavaros téveszmék egész arzenálját vonultatta fel – ez ideig a XX. század egyetlen olyan politikai rendszere volt, mely az embertelenség uralmát nemcsak gyakorolta, mint a többi – akár vörös, akár fehér – terrorista rendszer, hanem kifejezetten elvként állította fel. A humanitás szó úgy volt gyűlöletes számára, mint a jámbor embernek a bűn, s ezért beszélt humanizmus helyett humanista ábrándokról. A nemzetiszocializmus irtotta és pusztította a humanitást, amit nemcsak a corpus delicti bizonyít, hanem számos elméleti megerősítés is. A náciak kínoztak, akár csak mások, mert a kínvallatás eszközével állampolitikailag fontos információk birtokába akartak jutni. Am egyúttal ezt a gonoszság tiszta lelkiismeretével művelték. Foglyaikat egy pontosan meghatározott cél érdekében vetették alá a kínvallatásnak. De mindenekelőtt azért kínoztak, mert pribékek voltak. A kínzást magát szolgálták, teljes odaadással.

Ha visszaidézem az egykori eseményeket, még ma is élesen magam előtt látom annak a férfinak a képét, aki egyszer csak megjelent az „irodában”, s akiről úgy tűnt, hogy minden rajta múlik, ami a Breendonkban történik. Csukaszürke egyenruháján az SS-ek fekete hajtókéjét hordta, de mindenki hadnagy úrnak szólította. Kicsi, zömök alak volt, azzal a fajta húsos, szangvinikus arccal, melyet a banálpaszichológia bizonyára „mogorva jóindulatnak” nevez. Hangja rekedt volt, hanglejtése berlini dialektusra utalt. A csuklóján, borszalagon egy jó méternyi bikacsök lógott. De miért kellene elhallgatnom a nevét, amely később oly közismertté vált? Talán e pillanatban épp egészségesen kipirult arccal hazafelé tart autójában a vasárnapi kirándulásról, s kitűnően érzi magát. Semmi okom rá, hogy ne nevezzem meg őt. A hadnagy urat, aki a kínzás

specialistájának szerepét játszotta Praust – P R A U S T-nak hívták. „Most jön”, szólt recsegő s kedélyes hangon hozzám. Majd átvezetett a derengő vörös fényvel megvilágított folyóson – ahol folyvást rácskapuk nyíltak s csukódtak be dübörögve –, a már korábban leírt boltíves helyiségbe, a bunkerbe. A bunkerben már ott voltak a gestapósok, akik letartóztattak.

Ha végül rá akarok térni a kínzás analízisére, sajnos nem tudom az olvasót a dolgok tárgyyszerű leírásától megkímélni, mivel hát megtörténtek – legfeljebb megkísérelhetem rövidre fogni. A bunkerben a boltíves mennyezetről lelógott egy felül csigára ráfutó lánc, melynek alsó végén egy erős vashorog függött. Odavezettek a szerkezethez, s a horogt beleakasztották a bilincsbe, mely hátrakötött kezeimet összefogta. S akkor a láncsal felhúztak, míg méternyi magasan a föld fölött nem lógtam. Ilyen állásban, pontosabban ilyen függésben az ember csak nagyon rövid ideig képes magát hátul összebilincselni kézzel, izomból megtartani. A néhány perc alatt, amíg végső erejét megfeszíti, az izzadság elborítja száját-homlokát, tüdeje zihál, nem fog kérdésekre válaszolni. Bűntársak? Címek? Találkozóhelyek? Alig hallja. Az egyetlen szorosan körülhatárolt testrésze, a vállízületére koncentráldott élet nem reagál, mivel minden életfunkciója kimerül az erőkifejtésben. Csakhogy ez az erőfeszítés még a jó fizikumú, erős embereknél sem tarthat sokáig. Ami engem illet, igen hamar fel kellett adnom. S ekkor támadt az a recsegés-ropogás a vállamban, amit testem mind a mai napig nem tud elfelejteni. A vállízületem kiugrott, a saját testsúlyom okozta ficamtól a semmibe zuhantam, s így a kitekeredett, hátul magasba rántott s immár kifordultan összezárt karjaimon függtem. Tortúra, mely a latin *torquere*: ficam szóból származik. Minő etimológiai szemléltető oktatás! S záporoztak a bikacsökütlegek a testemre, simán áthatolva a vékony nyári nadrágon, melyet e napon, 1943. július 23-án viseltem.

Értelmetlen volna, ha le akarnám írni a fájdalom jellegét. Olyan volt, „mint izzó vas a vállamba”, vagy „mintha egy tompa karót döftek volna a tarkómba”? – egy hasonlat csak arra jó, hogy egy másikat helyettesítsen, s a végén hasonlatok reménytelen körhintáján forognánk körbe-körbe a végtelenségig. A fájdalom az volt, ami volt. Erről nincs mit mondani. Az érzések minősége éppoly összehasonlíthatatlan, mint amilyen leírhatatlan. Ezek

azok a dolgok, amelyek jelzik a nyelvi közölhetőség tartományának határát. Ha valaki testi fájdalmának mibenlétét meg kívánja osztani másokkal, csak arra hagyatkozhat, hogy kiválsa e fájdalmakat, ami által maga is hóhérlégénnyé válik.

Ha már a fájdalom *jellegét* a nyelvi kommunikáció teréből ki kell vonnunk, az talán mégis elmondható, ha csak megközelítőleg is, hogy *mi volt* az. Tartalmazza mindazt, amit már a fentiekben a rendőri ütlegetéssel kapcsolatban kifejtettünk, nevezetesen: énem határának megsértését mások által, amit sem a segítségnyújtásra való várakozás nem közömbösít, sem ellenállást nem tudok kifejezni vele szemben. A kínzás mindez, és még sokkal több. Akit ugyanis a kínzás okozta fájdalom maga alá gyűr, úgy tapasztalja meg saját testét, mint soha azelőtt. A test az önmegtágadásban realizálja totálisan önmagát. A kínzás részben az életnek ama pillanataihoz kapcsolható, amikor a segítségre váró betegben is enyhített formában jelenvalóvá és tudatossá válik, hogy az a közhelyszerű megállapítás, miszerint addig érezzük jól magunkat, míg nem tudjuk, hogy testünk is van, ténylegesen vitathatatlan igazságot fed. De csak a kínzás alatt válik az ember testisége teljessé: üvöltve a fájdalomtól, a minden erejétől elhagyott, segítséget remélni nem tudó, minden védekezésre képtelen megkínzott már csak test, és semmi más. Ha igaz, amit Thomas Mann sok-sok évvel ezelőtt a *Varázshegyben* írt, hogy az ember annál mélyebben éli meg testi létét, minél reménytelenebbül van kiszolgáltatva a szenvedésnek, akkor a kínzás minden testiség megélésének legszörnyűbbike. A tüdőbetegeknél ez még az eufória ünnepélyes formájában jelentkezik, a megkínzottak számára ez a halál rituáléja.

Gondolkodhatunk tovább. A fájdalom, mondtuk, testiségünk elképzeltető legmagasabb foka. De azt hiszem, talán még több is: a halál. A halálhoz nem vezet semmilyen logikával követhető út, de az az állítás bizonyára megengedhető, hogy a kínzás által valamiféle út megmutattatik a halálhoz. A végén itt állunk az egyenlőségjel előtt: Test = Fájdalom = Halál, s elemzésünk tárgyát az egyenlőségjel újra arra a hipotézisre redukálja, hogy a kínzás, amelynek során mások pusztá testet csináltak belőlünk, kiváltja a halál kontradikcióját, s ezáltal megélni engedi saját halálunkat. De ez nem más, mint menekülés a dolog lényege elől. Az efféle szemléletet csak a személyes élmény kiváltotta szubjektivitásnak járó elnézéssel kezelhetjük. Hozzá

kell fűznünk, hogy a kíntól kitörölhetetlen. Akit megkínóztak, megkínzott is marad. A kíntól kitörölhetetlenül bele van égetve akkor is, ha nincs már klinikailag kimutatható nyoma. A kíntól kitörölhetetlensége jogosítja fel a megkínzottat a szellemi mélyrepülésre, mely semmiképp nem szülhet magasröptű gondolatokat, és mégis egy bizonyos érvényességi igénnyel léphet fel.

A megkínzottokról beszélek. De itt az ideje, hogy szót ejtsünk a kíntól is. Emezeketől amazokhoz nem vezet híd. A modern rendőri kíntól nem ismeri azt a bonyolult teológiai hátteret, mely az inkvizícióban a két felet – kíntól és áldozatát – összekötötte: ott még a hit egyesítette a kíntól végrehajtó élvezetét a megkínzott gyötrelmével. A hóhér Isten igazságát vélte érvényre juttatni, miáltal a delikvens lelke megtisztul, s a kíntól alávetett eretnek vagy „boszorkány” ezt a jogát korántsem vitatta el. Kettejük között volt egy szörnyű és perverz összetartozás. Ennek korunk kíntólában már nincs nyoma. A pribék a kíntól számára csak egy másik ember, és mint ilyet kell itt tekintenünk.

Kik verték akkor össze bikacsökökkel kicsavart kezű, magasban himbálódzó testemet? Az ember először hajlamos elfogadni azt az álláspontot, hogy csupán eldurvult kispolgárok, alárendelt valatőhivatalnokok voltak. Ezt a szemléletet azonban sürgősen fel kell adnunk, ha a Gonosznak egy, a banálisnál mélyebb megközelítésére törekszünk. Szadistákról lenne szó? Szilárd meggyőződésem, hogy szigorúan vett szexuálpatológiai értelemben ezek az emberek nem voltak szadisták, mint ahogy azt sem hiszem, hogy a Gestapón és a koncentrációtáborban töltött két év alatt egyetlen ilyenfajta szadistával találkoztam volna. Pedig valószínűleg azok voltak, amennyiben a szexuálpatológiát félretesszük, s megpróbáljuk a hóhérlegényeket De Sade márki – nos hát igen – *filozófiai* kategóriái szerint megítélni. A szadizmus a szó tulajdonképpen értelmétől elszakadt világnézetként más, mint a közkezen forgó pszichológia szakkönyvek szadizmusfogalma, s ugyancsak eltér a freudi pszichoanalízis szadizmusjelentésétől. Ennek alátámasztásául hadd idézem Georges Bataille francia antropológust, aki alaposan utánagondolt az őrült márki tanának. Talán az ő gondolatainak fényében világossá válhat számunkra, hogy nemcsak az én kíntól álltak fél lábbal a szadista filozófia talaján, de magára a nemzetiszocializmusra is kevésbé nyomta rá a bélyegét a nehezen definiálható „totalitariz-

mus” a maga teljes komplexitásában, mint a *szadizmus*.

Georges Bataille a szadizmust nem szexuálpatológiai, inkább egzisztenciálpszichológiai jelenségként fogja fel: a szadizmus nála mint a többi ember radikális negációja s egyúttal mint a társadalmi alapelvek és a realitáselv¹ tagadása jelenik meg. Egy világ, amelyben a kíntól, a pusztítás s a halál diadalmaskodik, nem maradhat fenn, ez nyilvánvaló. De a szadista nem törődik a világ fennmaradásával. Ellenkezőleg: a világot szeretné megsemmisíteni, s a másik ember – aki számára egy jól meghatározott értelemben a „poklot” is jelenti – létének semmibevétele által saját totális szuverenitását szeretné megvalósítani. A szadista a másik embert pusztá testté teszi, testté alázottan a halál küszöbéig viszi, s ha úgy adódik, végül e küszöbön átlökve kiteszítja a semmibe. A kíntól és gyilkos ezáltal megélheti saját esendő testiségét anélkül, hogy abban – ellentétben a megkínzottal – teljesen el kellene vesnie: a kíntól abbahagyhatja, amikor csak neki tetszik. A másik jajsza és halálsikolya az ő kezében van, úr test és lélek, élet és halál felett. Ily módon a kíntól a szocializált világ teljes visszájára fordítása. A világ akkor élhető, ha embertársaink életét is védjük, saját énérvényesítésünket, mások szenvedését csökkentendő, korlátok közé szorítjuk. De a kíntól világában az ember léte akkor elviselhető, ha a másikat tönkreteszti. Egy enyhe nyomás a megfelelő szerszámmal, s a másik ember mindenestül, a Kantot és Hegelt, mind a kilenc szimfóniát és a *Világ mint akarat és képzetet* őrző koponyájával, egy csapásra élesen vinnyogó malac lesz a vágóhídon. Maga a kíntól pedig – ha mindez megtörtént, énjét embertársa testébe kiterjesztette, s elpusztította azt, ami amannak a szelleme volt – cigarettára gyűjthet, vagy megreggelizhet, vagy ha ahhoz érez kedvet, visszatérhet *A világ mint akarat és képzet* olvasgatásához.

Az én breendonki legényeim, amikor belefáradtak a kíntólba, beérték a cigarettával, s az öreg Schopenhauert bizonyára békén hagyták. De ezért a gonoszság, amit velem szemben elkövettek, mégsem volt banális. Nevezhetjük őket éppenséggel a kíntól tompa agyú bürokrátáinak. De nemcsak azok voltak – ez látszott komoly, feszült s nem valamiféle szexuálszadisztikus gyönyörtől eltorzult, hanem gyilkos önmegvalósítást kifejező arcukon. Teljes odaadással végezték feladatukat, ami nem volt más, mint hogy úrrá legyenek test és lélek fő-

lött, a gátlástalan önkiterjesztés excesszusa. Nem felejtettem el, hogy voltak pillanatok, amikor kínzóim fölöttem gyakorolt hatalmát bizonyos félszeg tisztelettel fogadtam. Hát nem isten vagy félisten az, aki az embert ily mértékben testté s a halál vinnyogó prédájává teheti?

Ezek az emberek a kínzás terén kifejtett szorgos igyekezetük közben természetesen nem feledkeztek meg feladatukról. Rendőrkapók voltak, mesterségüket ismerő, rutinos szakemberek. A kínvallatás tehát menetrendszerűen folytatódott. Kérdések, mindig ugyanazok a kérdések: tettestársak, címek, találkozóhelyek. S ezennel rögtön bevallom, az, hogy nem lettem áruló, semmi másnak nem köszönhető, mint annak a szerencsének, hogy csoportunk épp a lebukás s az azzal járó kínvallatás lehetőségére tekintettel, igen jól szervezett volt. Egyszerűen magam sem tudtam, amit Breendokban meg akartak tudni tőlem. Ha a fedőnevek helyett ismertem volna a valódi neveket, valószínű, hogy megtörténik a baj, s nemcsak gyáván – ami ténylegesen voltam –, hanem árulóként is – ami potenciálisan voltam – állok ott. Tehát korántsem az történt, hogy hősiiesen összeszorított szájjal szegültem szembe kínzóimmal, ahogy ilyen helyzetben férfiemberhez illik, s amiről olvasni lehet (megjegyzendő: többnyire olyanok tollából, akik az ilyen helyzeteket személyesen nem ismerik). Én beszéltem. Mindenre elszánt, agyafúrt államellenes bűnözőnek állítottam be magam, amiről még ma sem tudom, kifícamodott válllízületemen himbálózva hogyan is juthatott eszembe. Nyilván abban reménykedtem, hogy e súlyosan terhelő vallomás hatására egy erős ütés a tarkómra véget vet kínjaimnak, s átsegít a halálba, de legalábbis az öntudatlanságba. Végül is valóban elvesztettem az eszméletemet – s ezúttal a kínvallatás véget ért, mivel a pribékek lemondtak róla, hogy újra magamhoz térítsenek, s ostoba agyukat az a képtelenség foglalkoztatta, amit összehordtam nekik.

A kínzás akkor véget ért, valójában azonban még ma sem ért véget. Huszonkét évvel a történetek után még mindig ott himbálózdom a föld fölött, kicsavarodott karokkal, zihálok, és terhelő adatokat szolgáltatok magam ellen. Itt nincs „elfojtás”. Hát elfojthatja az ember az égési foltot? Meglehet, plasztikai sebésszel eltüntetted, de a beültetett bőr nem az bőr, amelyben jól érezheti magát.

A kínzástól oly kevésbé lehet megszabadulni, mint attól a kérdéstől, hol a határa s mik a lehető-

ségei az emberi ellenállóképességnek. Néhány sors-társammal beszélgettünk erről, s megpróbáltuk a különféle tapasztalatokat s élményeket visszaidézni. Aki bátor, az ellenáll – igaz ez? Nem vagyok bizonyos benne. Ott volt például az a belga arisztokrata, aki kommunista lett, és legendás hősiességgel harcolt a spanyol polgárháborúban a köztársasági oldalán. De amint Breendonkban kínozni kezdték, a köztörvényes bűnözők zsargonjával élve: „köpött”, s mivel sokat tudott, egy egész hálózatot juttatott rendőrkézre. Ez a bátor ember igen messzire jutott a vallatóival való együttműködésben. Elment a gestapósokkal bajtársai lakására, s izgatott igyekezettel győzködte őket arról, hogy mindent, de igazán mindent valljanak be, mert ez az egyetlen, ami megmentheti őket, s nincs olyan ár, amit meg ne kéne fizetni, hogy elkerüljék a kínzást. De ismertem egy másik embert, egy bolgár hivatalos forradalmárt – akit annyira megkínóztak, amihez képest az enyém csak fárasztó sport volt –, aki hallgatott: egyszerűen és állhatatosan hallgatott. S szót kell még ejteni a felejthetetlen Jean Moulinról, aki a párizsi Panteonban nyugszik. Őt mint a francia ellenállási mozgalom nemzeti tanácsának elnökét tartóztatták le. Ha beszélt volna, az egész francia ellenállás összeomlik. De ő hagyta magát halálra kínozni, s nem árult el egyetlen nevet sem.

Min múlik az erő, s min múlik a gyengeség? Nem tudom. Nem *tudható*. Még senkinek sem sikerült áttekinthető módon meghúzni a határvonalat a fizikai fájdalommal szemben tanúsított ún. „morális” és a szintén idézőjelbe teendő „fizikai” ellenállóképesség között. Több szakember a problémát egyszerűen a fájdalomtűrő képesség egyénenként változó voltának fiziológiai tényére redukálja. Példaként hadd idézzem, René Leriche sebészprofesszort, a Francia Tudományos Akadémia tagját, aki a következőket mondta e tárgyban: „A fájdalom jelenségével szemben nem vagyunk egyenlők. Az egyik ember már akkor is szenved, amikor egy másik még nyilvánvalóan alig érez valamit. Ez a jelenség több dologgal függ össze, függ a szimpatikus idegrendszer egyedi jellemzőitől, a mellékpajzsmirigy hormontermelésétől, valamint a mellékvesekéreg vasokonstriktációt (erösszehúzó-dást) létrehozó hormonjától. Az egyediség fogalmától a fájdalom fizikai szemlélete során sem vonatkozathatunk el. A történelem is igazolja, hogy mi, emberek manapság sokkal érzékenyebbek vagyunk a fájdalomra, mint elődeink voltak, és ez pusztán

fiziológiai nézőpont. Hangsúlyozom, hogy nem valamiféle hipotetikus morális ellenállóképességről beszélek, hanem maradok a fiziológia területén. A fájdalomcsillapító szerek és narkotikumok sokkal nagyobb mértékben járultak hozzá fokozott érzékenységünkhöz, mint a morális faktorok. Úgy-szintén igen erősen eltér a különböző népek fájdalomra való reakciója. Két világháború adott alkalmat annak megfigyelésére, milyen mértékben különböző a németek, angolok, franciák testi érzékenysége. Mindenekelőtt azonban e téren hatalmas szakadék tátong az európaiak, valamint az ázsiaiak, az afrikaiak között, ez utóbbi két népcsoport fizikai fájdalomtűrő képessége összehasonlíthatatlanul jobb, mint az európaiaké...”

Ennyit hát egy orvosi szaktekintély ítéletéből, melyet egy laikus tapasztalatával, akinek sok-sok ember s számos népcsoport tagjainak testi szenvedését s esendőségét volt alkalmam megfigyelni, alig vitathatok. Ezzel kapcsolatban magamnak is eszembe jutott, amit később a koncentrációs táborban megfigyelhettem, hogy a szlávok, nevezetesen az oroszok, a fizikai viszontagságokat könnyebben és sztoikusabban viselik, mint mondjuk az olaszok franciák, hollandok, skandinávok. Valóban, mint testi lények nem vagyunk egyformák, a fájdalommal s a kínzással szemben. De mindez nem oldja meg problémánkat az ellánállóképességet illetően, és nem ad döntő választ arra a kérdésre, hogy a fizikai és morális faktorok milyen szerepet játszanak a kínzás során tanúsított viselkedésben. Ha megegyezünk abban, hogy az egész kérdést fiziológiai szintre redukáljuk, fennáll a veszély, hogy mindenfajta puhánysággal és fizikai gyávasággal szemben elnézést tanúsítunk. Ha azonban a hangsúlyt az ún. morális tartásra fektetjük, kénytelenek vagyunk egy vékony dongájú 17 éves gimnazistát ugyanazzal a mércével mérni, mint egy atlétatermetű, testi munkához s kemény élethez szokott harmincas munkásembert.

Így hát nem feszegetjük tovább a kérdést, mint ahogy annak idején én se tettem, s felhagytam saját ellenállóképességem további analizálásával, mikor összeverve, még mindig összekötözött kézzel a cellámban hevertem, s a történeteknek utánagondoltam.

Azt követően ugyanis, hogy az ember túl van a kínzáson, s a fájdalmak lecsengenek (mielőtt még újra fellángolnának), egy rövid időre a béke érzése lengi be az embert, s ez kedvez a gondolkodásnak.

Egyrészt a megkínzott elégedett, hogy ő már csak egy test, s ezzel úgy véli, minden politikai gondtól megszabadult. Valahogy így gondolkodik: a politika a kintiek dolga, én meg itt vagyok a cellában, s ez nekem mérhetetlen fölényt ad. Megtapasztaltam a kimondhatatlant, ezzel vagyok eltelve, s ti csak nézitek, miként számolok le veletek s a világgal, és a világból való eltűnéssel. Másrészt a testiség elpárologása, mely a kínzás és fájdalom által leleplezte önmagát, a test mindent elsöprő előtérbe kerülésének véget érte, egy semmitmondó stabilitás visszanyerése békét és megnyugvást hoz. Ennek az állapotnak akár euforikusnak is nevezhető pillanatai is vannak, amikor is az ember a gondolkodóerő gyenge visszatérését mint rendkívüli szerencsét fogadja, oly módon, hogy az emberhez való hasonlatosságára ráébredő izomköteg vágyat érez arra, hogy itt és most azonnal, a legkisebb idővesztés nélkül az átélteket szellemileg feldolgozza, mert meglehet, hogy egypár órával később már túl késő lesz.

A gondolkodás itt jóformán semmi más, mint nagy csodálkozás. Csodálkozás azon, hogy az ember kibírta, hogy az őrijító fájdalom nem vezetett azonnal a test szétrobbanásához, hogy a homloka még megvan, amin a még mindig bilincsbe vert kezelő végigsimíthat, hogy szeme van, amit ki lehet nyitni és be lehet hunyni, szája, melynek vonala, ha tükörbe pillantana, ugyanolyan lenne, mint annak előtte. Hogyan is van ez, kérdi az ember magában: az, aki egy fogfájás miatt mogorva volt családtagjaival, tudna kifacsarodott kézzel függeni, s utána tovább élni? Akit egy cigaretta okozta enyhe égési sérülés órákig rossz hangulattal töltött el, akinek a teste merő seb a bikacsökkel való ütlegeléstől, most miután a kínzás végetért most nem érez semmit? Az ember csak bámul azon is, hogy mindez ővele magával történt meg, ami rendszeren csak másokat szokott érinteni, azokat akik erről feljelentő brosrákat írnak. Elkövettek egy gyilkosságot valahol, de ez az ember számára nem több mint egy újsághír. Repülőgép-baleset történt, de ez azoknak az embereknek az ügye akik ennek során elvesztették hozzátartozóikat. A Gestapósok kínozzák az embereket. De eddig ez mindig valaki más ügye volt, valakié akit megkínnoztak, s antifasiszta kongresszuson sebeiket mint bizonyítékot bemutatták. Az hogy az ember egyszerre csak ő maga lesz az a valaki, nehezen fogható csak fel. Ez is az elidegenedés egy fajtája.

Amennyiben a kínzás megtapasztalásából a puszta rémálmon túlmutató ismeret marad, akkor az egy nagy csodálkozás és egy semmiféle későbbi emberi kommunikációval ki nem egyenlíthető idegenség a világban. A megkínzott bámulattal telve éli meg, hogy ebben a világban vannak emberek akik valakit, mint abszolút uralkodót tudnak tekinteni, miközben az uralom mint szenvedést okozó s megsemmisítő hatalom leplezte le magát. A hóhérlégények hatalmának a áldozat fölött, semmi köze a társadalmi kontraktuson alapuló erőszakhoz ahogy mi azt ismerjük: Ez nem a közlekedési rendőr autoritása a gyalogossal, az adóellenőr az adókötelessel, a százados a tizedessel szemben. S szintén nem azonos a múltbeli abszolút uralkodó fejedelmek és királyok mitikus szuverén hatalmával, mivel ezektől ugyan rettegtek alattvalóik, de ugyanakkor, a bizalom tárgyai voltak. Egy király rettenetes volt haragjában, de jóságos jókedvében, hatalma titokzatos és kiszámíthatatlan volt. A kinvalatók hatalma, nem volt más mint a túlélő határtalan győzelme afölött, akit a világból kin és halál által kítaszít.

Bámulni való, hogy léteznek emberek akik a kínzás alatt minden határon túl helyt tudnak állni és bámulatos, amivé az ember maga válni tud: puszta test és halál. A megkínzott soha nem hagy fel a csodálkozással azon, hogy az amit ki ki kedve szerint a lelkének, szellemének vagy tudatának vagy akár identitásának nevezhet, semmivé válik, amint megreccsen a vállizület. Hogy az élet törékeny, ezt a semmitmondó bölcsességet mindig is tudta, s hogy az ember véget érhet, mint ahogy az Shakespeare írja: „egy puszta törrel” Azt azonban hogy az élő embert ily mértékben puszta hússá lehet tenni és ezáltal már életében félig-meddig a halál martalékául lehet dobnit, ezt csak a kínzás során tapasztalja meg.

Aki kínzáson esett át, nem tud soha többé otthonos lenni a világban. A megsemmisítés gyalázata kitörölhetetlen. A világba vetett bizalom mely már első az ütésnél megrendült, s teljes egészében végül a kínzással odaveszett, soha vissza nem szereshető. Az hogy az ember embertársát (Mit-mensch) mint rá törő ellenséget (Gegenmensch)² megtapasztalta, mint dermesztő réműlet ivódik a megkínzottba bele: ebben az állapotban senki nem tudja a világot úgy szemlélni, mint amelyikben a remény uralkodik. A megkínzott fegyvertelül volt kiszolgáltatva a félelemnek, s ez a kiszolgáltatottság érzés örökre megmarad. *Ez az* ami további életét kormányozza. Ez – valamint az is amit reszenti-ments-nek neveznek. E két érzés megmarad, s alig van rá esély, hogy bosszúszomjának tajtéka tisztulást s ezáltal megnyugvást hozzon.

NÉMETBŐL FORDÍTOTTA
UZSOKY BORBÁLA

Jegyzetek

1 Pszichológiai kategória: a másik ember szubjektumának mint tőlünk független objektumnak (létezőnek), a másik ember énhatárának tiszteletben tartása.

2 Mitmensch (embertárs) – Gegenmensch – a „Gegenmensch” Améry szóalkotása, egyaránt jelent ellenséges embert „ellenember”-t, de az antiember fogalmával is asszociációs kapcsolatban van. A Gegenmensch – Mitmensch nyelvi szimmetriája amit a szerző a mit (-val, -vel) s a „gegen” (szemben, ellen) ehhez illeszkedő szó-párral együtt több helyen is használ, magyarul visszadhatatlan.

HELYREIGAZÍTÁS

Georges Filip-Lefort őrnagy, a villeurbanne-i felkelés katonai parancsnoka kérésére közöljük, hogy a *Múlt és Jövő* 2000/2. számában megjelent Claude-Collin *Carmagnole és Liberté* című könyvrészletben leírt villeurbanne-i felkelés barikádjait a szövetségeselek késlekedése miatt nem augusztus 2-án, hanem – ahogy a könyvben is helyesen szerepel – augusztus 26-án bontották le. A harcok a környéken tovább folytatódtak, és ez tette lehetővé, hogy a francia csapatok szeptember 2-án harc nélkül tudták felszabadítani a várost.